

Emocije i dječje likovno stvaralaštvo

Mikan, Lara

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:367062>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Lara Mikan

EMOCIJE I DJEČJE LIKOVNO STVARALAŠTVO

Završni rad

Zagreb, rujan, 2022.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Lara Mikan

EMOCIJE I DJEČJE LIKOVNO STVARALAŠTVO

Završni rad

Mentor rada: prof. dr. art. Antonija Balić Šimrak

Zagreb, rujan, 2022.

SAŽETAK

Tema ovog završnog rada su emocije i dječje likovno stvaralaštvo te se proučava i objašnjava povezanost ta dva pojma. Emocije su osobna stanja svakog pojedinca i izraziti se mogu na različite načine, a jedan od njih je i putem likovnog stvaralaštva. Detaljnije će se proći kroz podjelu emocija koje mogu biti pozitivne i negativne. Postoje različite teorije o emocijama i njihovom izražavanju kod djece. Osim toga, definiraju se i tri razvojne faze likovnog stvaralaštva kroz koje bi svako dijete trebalo proći. Važno je poticati djecu na razvijanje likovnog stvaralaštva i to bez ometanja od strane odraslih. Djeci treba ponuditi slobodu i raznovrsnost materijala kako bi njihova kreativnost sve više nastajala uz oslobađanje emocija koje prenose u likovno djelo. Na osnovi dječjeg crteža može se utvrditi sadrži li dijete realne odnose u svojoj svijesti o stvarnosti ili postoje neki ometajući elementi koji zamagljuje objektivnu sliku svijeta u dječjoj svijesti, a time i u dječjem likovnom izražavanju. Različitim likovnim temama djeca mogu prikazati probleme koji ih muče. U te svrhe može se koristiti i art-terapija o kojoj će se također govoriti u radu. Dakle, bilo da dijete osjeća tugu, radost, zadovoljstvo, nemir ili suosjećajnost, likovne aktivnosti im mogu pomoći pri izražavanju. Bitnu ulogu u interpretaciji dječjih crteža svakako imaju odgojitelji. Djeca provode mnogo vremena u vrtiću gdje su slobodni izražavati svoje emocije i doživljaje te tamo prolaze kroz različite faze razvoja koje odgojitelji moraju znati prepoznati i sukladno tome reagirati. Korištenje tehnika rada s emocijama izvrsna je dopuna i pomoć svakom profesionalnom odgojitelju i roditelju. Postoji mnoštvo kvalitetne literature i sredstava koja olakšavaju razumijevanje dječjih emocija i nude kvalitetne poticaje za rad s djecom.

Ključne riječi: *emocije, dječje likovno stvaralaštvo, crtež, sredstva za rad s emocijama*

SUMMARY

The topic of this final paper is emotions and children's artistic expression, and the connection between these two concepts is studied and explained here. Emotions are personal states of each individual and can be expressed in different ways, and one of them is through art. The division of emotions, which can be positive and negative, will be discussed in more detail. There are different theories about emotions and their expression in children. In addition, three developmental stages of artistic creativity are defined, through which every child should go. It is important to encourage children to develop artistic expression without interference from adults. Children should be offered with freedom and a variety of materials, so that their creativity can emerge more and more, with the release of emotions that they transfer into a work of art. On the basis of a child's drawing, it can be determined whether the child contains realistic relationships in his awareness of reality or if there are some disturbing elements that blur the objective picture of the world in the child's consciousness, and also in the child's artistic expression. Children can show the problems that bother them with different art themes. Art-therapy, which will also be discussed in the paper, can be used for these purposes. So, whether a child feels sadness, joy, pleasure, restlessness or compassion, art activities can help them express it. Educators certainly play an important role in the interpretation of children's drawings. Children spend a lot of time in kindergarten where they are free to express their emotions and experiences, and there they go through different stages of development that educators must be able to recognize and react accordingly. The use of emotion work techniques is an excellent supplement and help for every professional educator and parent. There is a lot of quality literature and resources that facilitate the understanding of children's emotions and offer quality incentives for working with children.

Keywords: *emotions, children's artistic expression, drawing, tools for working with emotions*

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. EMOCIJE	2
2.1. Podjela emocija	5
3. EMOCIONALNI RAZVOJ DJETETA	8
4. DJEČJE LIKOVNO STVARALAŠTVO.....	13
4.1. Faze dječjeg likovnog stvaralaštva	19
5. EMOCIJE I DJEČJE LIKOVNO STVARALAŠTVO	24
5.1. Art-terapija	27
6. SREDSTVA ZA RAD S EMOCIJAMA	30
ZAKLJUČAK.....	36
LITERATURA.....	37
Izjava o izvornosti završnog rada	39

1. UVOD

Emocije se mogu izražavati kroz umjetnost, jer se u prvih nekoliko godina u dječjem razvoju usvajaju određeni obrasci i stavovi te svijest o vlastitom identitetu koju djeca prenose na crtež. Emocionalni, intelektualni, perceptivni, društveni i estetski razvoj djeteta može se pratiti kroz likovno stvaralaštvo. To su bitne komponente u cjelokupnom razvoju pojedinog djeteta u kojem emocije imaju glavnu ulogu. Emocije i emocionalni razvoj u korelaciji su sa kognitivnim razvojem djeteta. Iako se smatra da dječje likovno izražavanje počinje s prvim tragovima na papiru, ono zapravo počinje mnogo ranije; kada se osjetila stope s okruženjem i dijete počinje reagirati na takva iskustva. Dijete osim što uči o sebi i onome što ga okružuje, isto tako komunicira s okolinom i kroz svoje radove šalje poruke o onome što ga zanima i raduje. Autori Grgurić i Jakubin (1996) ističu da je tijekom razvoja likovnosti dječja osnovna potreba neprestano mijenjanje sadržaja rada što proizlazi iz želje za aktivnim spoznavanjem i izražavanjem doživljenog. Pomoću likovnog stvaralaštva djeca razvijaju vizualno-prostornu inteligenciju, vizualnu osjetljivost, maštu, estetsko percipiranje te specifične likovno-izražajne mogućnosti. Sve to razvijaju iskustvenim učenjem kroz igru, a usporedno oblikuju i svoja stajališta, predlažu rješenja na određene probleme i izražavaju interese i želje. Većina djece uživa crtajući te su tijekom likovne aktivnosti opuštena jer rade nešto što im je poznato i uobičajeno. Dječji crteži su spontani i prirodni te se na temelju njih može otkriti nešto o dječjoj osobnosti i emocionalnom stanju. U svim fazama likovnog razvoja djeteta važno je obraćati pozornost na rezultate djetetove likovne aktivnosti, poticati dijete na razgovor o onome što želi prikazati te na opisivanje i objašnjavanje onoga što crta ili slika. Kroz analizu dječjih likovnih uradaka može se dobiti uvid u djetetov osobni doživljaj, njegovu prisutnost u crtežu, emocionalno značenje crteža i priče koju prikazuje.

2. EMOCIJE

Emocije je teško definirati jer su one individualan doživljaj na neku situaciju, osobu ili predmet. Ponekad bi se moglo reći da je svaka definicija emocije točna, iako danas još nema znanstvenog odgovora na pitanje što su emocije. Ono što se zasigurno zna je da su emocije neizostavan dio svakodnevnog života i imaju važnu ulogu u životu svake osobe. Jedan su od najvažnijih čimbenika kojima se djeluje na cjelokupni razvoj pojedinca od ranog djetinjstva nadalje.

“Emocije su najvidljiviji i najznačajniji aspekti života čovjeka, pomažu mu i pripremaju ga za bolje suočavanje sa zahtjevima okoline u kojoj živi.“ (Šimić, 2020; str. 14)

Postoji više definicija koje opisuju pojam emocija, a prema Oatley i Jenkins (2003) emocija je obično izazvana svjesnim ili nesvjesnim vrednovanjem nekog događaja bitnog za neki važan cilj; emocija se osjeća kao pozitivna kad se cilj ostvaruje, a kao negativna kad je ostvarivanje cilja zapriječeno. N. Rot ističe da su emocije doživljaj našeg vrednovanja i subjektivnog odnosa prema stvarima, ljudima, događajima i vlastitim postupcima. (Andrilović i Čudina-Obradović, 1990; str. 73) Brajša- Žganec (2003) navodi da su emocije su jedan od najvažnijih činitelja koje utječu na cjelokupno funkcioniranje pojedinca i imaju glavnu ulogu u interpersonalnom životu.

Emocije su osobna stanja svakog pojedinca, te se njima utječe na ponašanje jer se njima stvaraju različita mentalno-tjelesna stanja i pomaže u donošenju različitih odluka. “Emocije pokreću kemijske promjene koje mijenjaju naša raspoloženja, naša ponašanja te u konačnici i naše živote. Ako su ljudi i aktivnosti sadržaj naših života, emocije su i kontekst i vrijednosti koje imamo.“ (Jensen, 2005; str. 94) U literaturi se navodi da je emocija uvijek usmjerena nekom bitnom cilju, jer ukoliko događaj nije usmjeren važnom cilju, izostaje emocija. One nam pomažu u komunikaciji i uspostavljanju socijalnih veza i odnosa, te često služe i kao pokazatelj informacija o situaciji u kojoj se nalazimo. One djeluju dvosmjerno, šalju informacije okolini o našem emocionalnom stanju dok istovremeno okolina dijeli povratnu informaciju o njihovom emocionalnom stanju. Odašljemo i primamo pozitivne ili negativne emocije koje se prepoznaju po neverbalnom načinu komuniciranja, odnosno vanjskim znakovima. Vanjski znakovi su izraz i boja lica, ton i boja glasa, pokreti rukama i držanje tijela. Uz emocije dolaze i razne tjelesne pojave kao ubrzani rad srca, drhtanje ruku, znojenje

i slično. Oatley i Jenkins (2003) ističu kako emocije povezuju ono što nam je važno sa svijetom ljudi, stvari i događaja.

Uz emocije se najčešće upotrebljavaju i pojmovi koji su međusobno vrlo povezani: raspoloženja, afekti i osjećaji. Tako autor Šimić (2020) emocije definira kao "... izdvojenim i dosljednim odgovorima organizma na unutarnje i vanjske događaje koji za neki organizam imaju posebno značenje. Emocije traju relativno kratko i sadrže koordinirani skup odgovora na neki istaknuti vanjski ili unutarnji osjetni poticaj" (Šimić, 2020:17) Raspoloženja su emocionalna stanja slabog intenziteta i dužeg trajanja, te mogu biti i ugodna i neugodna. Afekti su snažna, burna, kratkotrajna emocionalna stanja, pri čemu nam je smanjena svjesna kontrola vlastitih postupaka. Osjećaji su subjektivni aspekt emocija, odnosno osjećaji daju emocijama subjektivni doživljaj koji ima osobno značenje. Emocije su opće, ne skrivene, dok su osjećaji koji su povezani s tim emocijama, osobni. (Šimić, 2020)

Andrić i Čudina-Obradović (1990) kažu kako emocija ima tri glavna aspekta:

- a) emocionalni doživljaj,
- b) emocionalno ponašanje i
- c) fiziološke promjene u tijelu.

Za razliku od gore navedenih autora, Šimić (2020) u svojoj knjizi "Uvod u neuroznanost emocija i osjećaja" naglašava da emocije sadrže četiri značajke, a to su: fiziološko uzbuđenje, spremnost na djelovanje-motorička komponenta, motivacija, osjećaji, a često se pridodaje i kognitivna procjena.

1. Fiziološkim uzbuđenjem se ukazuje koliko se snažno doživljava određena emocija. U takvim situacijama najčešće je pojačano znojenje, ubrzava se rad srca, ubrzano disanje, adrenalin u krvotoku, širenje zjenica, crvenilo u licu, smijeh, plač i dr. (Šimić, 2020)
2. Spremnost na djelovanje- motorička značajka odnosi se na vidljive oblike motoričkog djelovanja kojima se podržavaju pojedine emocije. Smijeh, kao odgovor na šalu ili bijeg, kao odgovor na moguću opasnost. (Šimić, 2020)
3. Motivacija je snažna sila koja potiče na djelovanje. Sama riječ "emocije" ima izvor od latinske riječi *move*, što u prijevodu znači pokrenuti. Motivacija je zapravo pokretač

koju čovjek koristi prilikom poduzimanja određene akcije. "Emocije su moćni strojevi koji nas pokreću iznutra" (Slunjski, 2013; str. 7).

4. Osjećaji su subjektivni aspekti emocija koji se javljaju kada osoba osvijesti emociju, imenuje je i reagira na nju.
5. Kognitivna procjena je ona značajka kojom se uključuju individualne misli i osjećaje, a posljedica je tumačenja neke određene situacije. (Šimić, 2020)

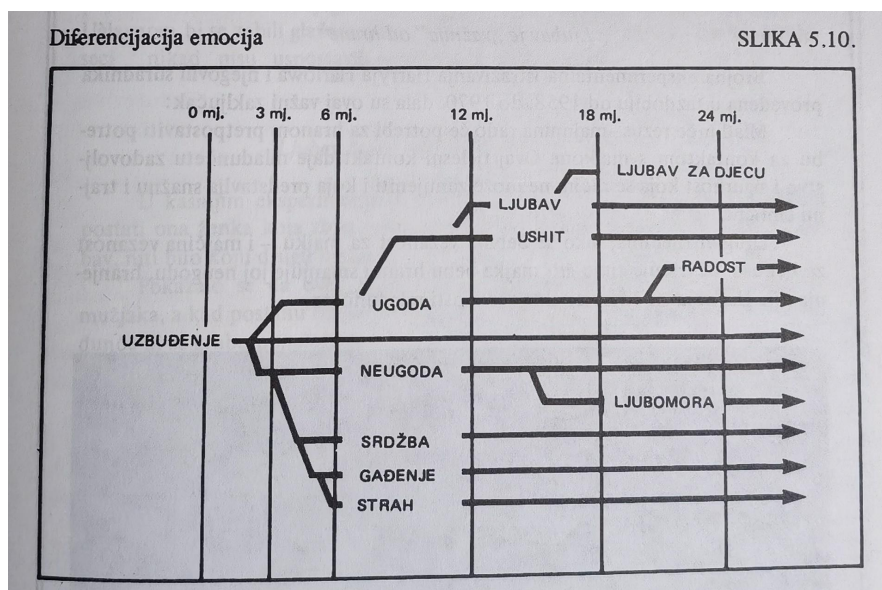
Darwinova teorija zasniva se na tome da su emocije prilagodljive i da su kao takve omogućile ljudsko preživljavanje i razmnožavanje. U situacijama kada čovjek osjeća strah, najčešća reakcija je bijeg i udaljšavanje od opasnosti. Ljuttnja najčešće dovodi do narušenih međuljudskih odnosa, dok osjećaj sreće potiče na povezivanje i zbližavanje s drugima. Iz toga se može zaključiti da emocije imaju ulogu vodiča u životima ljudi. One potiču na poduzimanje radnji u određenim situacijama te djeluju motivirajuće. Ono što je kod emocija odlučujuće je značenje koje se pridaje određenoj situaciji odnosno kako se situacija procjenjuje.

Osim što emocije utječu na našu interpretaciju stvarnosti, također cijeli taj proces dovodi i do određenih fizioloških promjena čime one neupitno djeluju i na naše ponašanje. Često je vrlo bitno kako tumačimo određenu situaciju i kako odlučimo reagirati na nju. Reakcija i ekspresija emocija uvjetovana je i temperamentom djeteta ili osobe, odnosno aspektom ličnosti koji uključuje emocionalnu ekspresivnost i odgovore na podražaj, kako ga opisuju Vasta, Haith i Miller (1998).

Emocije se mogu izraziti na puno načina, pa se tako dojenčad koristi plačem kao najvažnijim oblikom komunikacije te dobi, malo dijete si često pripomaže crtežom kao nadopunom za ono što ne zna izreći, a razvojem vokabulara i emocije uglavnom počinjemo izražavati verbalno. Generalno se emocije izražavaju mimikom, gestama, samim glasom a za prepoznavanje emocija kod drugih potreban je i podatak cjelokupne situacije. "Što nam je više podataka iz različitih skupina dostupno, veća je vjerojatnost da će naša procjena tuđe emocije biti točna." (Andrilović i Čudina-Obradović, 1990). Kultura okoline veoma je bitna za izražavanje emocija, a za to moramo razumjeti njihova pravila. Vasta i sur. (1998) definiraju da su ta pravila zapravo očekivanja i stavovi društva prema izražavanju emocija.

2.1. Podjela emocija

Već od rođenja pojavljuju se emocije svidanja i nesvidanja, odnosno ugone i neugode. Uгода kao pozitivno emocionalno stanje izražava se smiješkom, vokalizacijom i pogledom, dok se neugoda izražava plačem, mrštenjem i izrazom gađenja. (Starc i sur.,2004) Ovisno o jačini podražaja emocije dijelimo na jake ili slabe, a prema procesu evolucije razlikujemo primarne i sekundarne. Postupno se iz osnovnih emocionalnih izraza razvijaju primarne ili osnovne emocije. Primarne emocije mogu se uočiti već kod dojenčadi, a socijalnim učenjem i kognitivnim razvojem dolazi i do razvitka sekundarnih emocija i njihovog prepoznavanja kod drugih. Do kraja 6. mjeseca života kod djeteta se diferencira svih šest osnovnih emocija. "Djeca počinju izražavati relativno jasne emocije izrazom lica unutar prva dva mjeseca, dok se izražavanje emocija koje zahtijevaju viši stupanj kognitivnog razvoja javlja kasnije." (Vasta, Haith i Miller, 1998; str. 457) Taj razvoj možemo vidjeti na slici 1.

Slika 1. Diferencijacija emocija (Andrilović i Čudina-Obradović, 1990; str. 153)

Paul Ekman je na temelju istraživanja izraza lica definirao primarne emocije: *ljutnja, tuga, radost, strah, gađenje, iznenađenje*. (Šimić, 2020) Zajedničke značajke primarnih emocija jesu da su one urođene emocije koje se javljaju vrlo rano tijekom individualnog razvoja te da su kulturno univerzalne.

Ljuttnja je vrlo intenzivna emocija koju karakteriziraju osjećaji uznemirenosti, neprijateljstva i frustracije. Usmjerena je na osobu ili događaj, a najčešće se javlja u situaciji nepravde ako je ishod suprotan od očekivanog. “Pri osjećaju ljuttnje dolazi do karakteristične mikroekspresije lica jer se pokreću mišići u području usana, očiju i obrva na način da su obrve skupljene jedna prema drugoj, gornji i donji kapci su podignuti, a pogled je sijejavući. Rubovi usana su stisnuti, a usne su pritom zategnute.” (Kovačević i Ramadanović, 2016; str. 515)

Tuga je emocija kojoj je “glavna funkcija pomoći u prihvaćanju velikog gubitka ili nečeg izuzetno vrijednog i važnog.” (Goleman, 1995) Osobe koje tuguju povlače se u sebe, u tišinu te izbjegavaju druženja, a ponekad nemaju volje niti za obavljanje svakodnevnih aktivnosti. “Tuga na njihovom licu ocrtava se na način da se unutarnji dio obrva povlači prema gore, a vanjski njihov dio ide prema dolje. Mišići se u cijelom tijelu opuštaju, zbog čega dolazi do manjeg protoka krvi, a rezultira bljedilom, osjećajem hladnoće, suhoćom u ustima.” (Kovačević i Ramadanović, 2016)

Radost je pozitivna emocija koja u osobi izaziva percepciju dobitka ili ostvarenje cilja. “Kod radosti pojačana je aktivnost moždanog centra koji sprječava pojavu negativnih emocija.” (Goleman, 1995; str. 12) Radost se odražava na licu osobe tako da su “usne zakrivljene prema gore, a pravi se osmijeh dobiva zatezanjem mišića s vanjske boćne strane očiju, pri čemu se od smijanja stvaraju bore uz sljepooćnice i uglove usana.” (Kovačević i Ramadanović, 2016; str. 509) Govor tijela je opušten, ton glasa ugodan.

Strah je snažna i neugodna emocija koju pokreće doživljaj ugroženosti ili opasnosti, bez obzira je li ona stvarna ili nestvarna. Intenzitet ove emocije ovisi o biološkim i psihološkim uvjetima svakog pojedinca, te sobu potiče na automatsku zaštitnu reakciju. Najčešće fiziološke promjene koje nastaju strahom su: znojenje, lupanje srca, drhtanje i dr. Prema Golemanu (1995) krv odlazi u noge, što olakšava trćanje, a mišići tijela se zgrće i pripremaju za povratnu reakciju na trenutnu prijetnju.

Gađenje je emocija koja nastaje kao reakcija na podražaje koji se doživljavaju kao neugodne i neprihvatljive za unošenje u organizam. Popraćeno je karakteristićnim izrazom lica kada se mišići iznad gornje usne podižu, oći se sužavaju, a vrlo često je popraćeno i fiziološkim reakcijama poput mućnine i povraćanja. (Kovačević i Ramadanović, 2016)

Iznenadenje se svrstava u neutralne emocije ,a uz to je i najkraćeg trajanja, traje najviše nekoliko sekundi. “Kad shvatimo što se događa, trenutak iznenadenja već prolazi, a nakon toga iznenadenje može prijeći u strah, ljutnju ili gađenje, ali i u sreću, ovisno o tome što nas je iznenadilo.“ (Kovačević i Ramadanović, 2016; str. 511) Iznenadenje karakteriziraju fizičke reakcije poput skakanja unatrag, širenje očiju, podizanje obrva i širom otvorena usta. Često je popraćeno glasnim uzvikom ili vrištanjem.

Od navedenih primarnih emocija nastaju sekundarne emocije. One se stječu iskustvom života za razliku od primarnih koje su urođene emocije. Sekundarne emocije nazivaju se još i socijalne jer na njih utječe društvo. Neki od primjera su radoznalost, ponos, sram, krivnja, zavist, oduševljenje i dr.

Tablica 1: Primarne i sekundarne emocije

Primarne	Strah	Ljutnja	Tuga	Gađenje	Prezir	Iznenadenje	Veselje
Sekundarne	Tjeskoban	Ogorčen	Pogođen	Uzrujan	Ponižen	Začuden	Srdačan
	Brižan	Frustriran	Posramljen	Hladan	Uobražen	Zaprepašten	Ugodan
	Uplašen	Bijesan	Pokajanje	Ogorčen	Uvrijeđen	Nestrpljiv	Zadovoljan
	Kriv	Nestrpljiv	Skršen	Zgađen	Odbijajući	Nesiguran	Oduševljen
	Užasnut	Blokiran	Prevaren	Uvrijeđen	Smušen	Potresen	Euforičan
	Neodlučan	Razdražljiv	Odbačen	Odbojan	Podcijenjen	Uznemiren	Sretan
	Nesiguran	Ljubomorani	Potišten	Sputan			Zaljubljen
	Preplašen	Uvrijeđen	Žalostan	Preplašen			Radostan
	Ljubomorani	Nemirani	Ponižen	Razdražljiv			Strastven
	Sramežljiv		Povrijeđen				
	Plašljiv		Nostalgičan				

Izvor: Chabot, D. i Chabot, M., (2009; str. 40)

Također treba spomenuti i dječje razumijevanje emocija te da će dijete bolje prepoznati i razumjeti emocije kada dobije što više informacija o određenoj emociji. (Barth i Bastiani, 1997; Macdonald i sur., 1996, prema: Brajša-Žganec, 2003; str. 37) „Mala djeca razumiju emocije zavisno od kognitivnih procjena u socijalnim interakcijama, pri čemu sa starijom dobi raste sposobnost identifikacije emocionalnih izražaja i situacija te razumijevanja vlastitih i tuđih emocija.“ (Brajša-Žganec, 2003; str. 38)

3. EMOCIONALNI RAZVOJ DJETETA

„Emocionalni razvoj je jedan od najvažnijih procesa u razvoju ličnosti. On je rezultat međusobnih utjecaja naslijeđenih mehanizama reagiranja na emocionalne situacije i procesa socijalizacije u obitelji i neposrednoj djetetovoj okolini.“ (Starc, Obradović, Pleša, Profaca, Letica, 2004; str. 34) Dijete sakuplja informacije o tome kako se odnositi prema sebi i prema drugim ljudima, te na koji način izraziti emocije. Od rođenja, dijete usvaja podražaje i ponašanja iz svoje okoline koje zatim reflektira na sebe i na svoje ponašanje. Vrlo je važan odnos privrženosti s primarnim skrbnikom, obično je to majka, ali može biti i neka druga važna osoba. Emocije igraju veliku ulogu u životu svakog djeteta i povezane su sa svim aspektima djetetovog razvoja: fizičkim, intelektualnim, socijalnim i dr.

Dječje emocije se razlikuju po svojim karakteristikama od emocija odraslog čovjeka. Te karakteristike su:

- dječje emocije su jednostavne, spontane i odmah nalaze odgovarajući izraz
- česte su i kratkotrajne
- snažne su i nestabilne, vrlo lako prelaze iz pozitivnih u negativne emocije
- dijete ih izražava na vrlo snažan i intenzivan način, osobito kada je riječ o ljutnji, strahu i sreći
- dijete se ne zna suzdržati i pokazuje svoje emocije otvoreno, nesputano i iskreno (Starc i dr.,2004)

Dijete kroz emocionalni razvoj prolazi kroz stadije emocionalnog izražavanja, emocionalnog razumjevanja, razvoj empatije, razvoj emocija samosvijesti, razvoj privrženosti i socio-spoznajni razvoj koji uključuje pojam o sebi, samoopis i samovrednovanje, svijest o drugima i samoregulaciju. (Berk, 2008) Svaki od ovih obilježja svrstan je u tri faze kroz koje svako dijete prolazi tokom emocionalnog razvoja.

Autori u knjizi “Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi“ (Andrilović i Čudina-Obradović, 1990, prema Starc i sur., 2004) opisuju upravo te tri faze emocionalnog razvoja djeteta.

1. Prva faza je ona u kojoj dijete promatranjem i oponašanjem odraslih osoba ali i svojih vršnjaka, usvaja i percipira situacije koje izazivaju emocije poput straha, radosti, ljubavi i dr.

2. Druga faza je ona u kojoj zapravo okolina djetetu daje model ponašanja i načina emocionalnog izražavanja. U ovoj fazi je istaknuto dešifriranje emocija, najčešće obiteljskih obrazaca ponašanja, a emocionalne reakcije povezuju se s novim okruženjem. Dijete zapravo oponaša načine emocionalnog izražavanja odraslih.
3. U trećoj fazi socijalnim učenjem postiže se samoregulacija, odnosno kontrola emocija. Okolina namjerno odgaja dijete tako da ono izražava svoje emocije na društveno prihvatljiv način. Ovo je faza u kojoj se događa proces transformacije emocionalnog stanja djeteta. U tom procesu dijete mijenja načine i procese razmišljanja pod utjecajem iskustva, znanja i okoline.

Razvojne faze djeteta u izražavanju emocija očekivane su s obzirom na dječju dob i stupanj sazrijevanja. Učenje i sazrijevanje u razvoju djetetovih emocija vrlo su isprepleteni i ponekad je teško odrediti što je zapravo proces učenja, a što rezultat sazrijevanja.

Proces socijalizacije emocija događa se:

- *Promatranjem i oponašanjem* – sposobnost viđenja okoline i ljudi nužna je da bi dijete ostvarilo kontakt s okolinom. Djeca vide, primjećuju, obraćaju pozornost. Većina ljudi odrastanjem ‘odustaje od neposrednog gledanja’ i vidi stvari i događaje u okviru naučenih shema i očekivanja.
- *U okviru modela ponašanja ljudi iz bliske okoline.* Dijete oponaša način i intenzitet emocionalnog izražavanja. Način priopćavanja o svojim emocijama ujedno je i poziv okolini da sudjeluje u emocionalnom doživljaju. Pojedine obitelji, pa i kulture, razlikuju se u načinu otvorenosti/suzdržanosti u izražavanju svojih osjećaja i uživanja u emocije svojih bližnjih.
- *Namjernim odgajanjem kontrole emocija od strane roditelja, odgojitelja.* Postavljanjem granica prihvatljivog i neprihvatljivog izražavanja emocija, osobito izražavanja srdžbe. Dijete se usmjerava na smanjivanje intenziteta, potiče ga se na samokontrolu i uči odabiru društveno prihvatljivih oblika izražavanja emocija.

Socio-kognitivni razvoj djeteta omogućuje mu razvoj pojma o sebi i razvoj socijalnog razumijevanja okoline. Dijete promatranjem i oponašanjem osoba u okolini uči koje situacije i pojave trebaju izazvati pojedine emocije, odnosno dobiva informaciju o tome kako bi se trebalo osjećati i ponašati. Ako dijete ima dobro vodstvo i pravilan emocionalni model odraslih, dijete će se lakše nositi s onime što se događa u njemu i oko njega. Važno je spomenuti i emocionalnu inteligenciju koja se može obrazložiti kao sposobnost

prepoznavanja svojih i tuđih emocija, te mogućnost primjerenog reagiranja na te emocije. Uz nju se povezuje i znanje o kontroli emocija koju uvjetuje mogućnost izražavanja osjećaja i komunikacije. Samim tim tijekom svog emocionalnog razvoja naučit će različite načine izražavanja, ponašanja ali i kontroliranja svog emocionalnog stanja.

„Kako dijete raste, tako uči regulirati svoje emocije. Regulacija emocija uključuje prikrivene, kao i jasno izražene, strategije promjena u intenzitetu i trajanju emocionalnog iskustva i izražavanja emocija.“ (Brajša-Žganec, 2003; str. 20) Dalje autorica objašnjava kako „kontrola dječjeg ponašanja doprinosi sposobnost govora, kretanja i različite razvojne promjene, a ti procesi se zasnivaju na ranije stečenim znanjima i iskustvu, kao i biološkim činiteljima.“ (Brajša-Žganec, 2003; str. 20)

Pojam o sebi, odnosno svijest o svojem postojanju razvija se postepeno odvajanjem djeteta od okoline. Uspostavljanje jasnog pojma o sebi koje se događa krajem druge godine znatno mijenja djetetovo ponašanje. Najprije i najuočljivije, ono omogućuje djetetu da se suprotstavi okolini pokazujući neposlušnost i otpor prema nametanju zahtjeva. Istodobno s razvojem pojma o sebi dijete postaje svjesno svoje različitosti i odvojenosti od drugih, pa prema tome i o postojanju drugih kao zasebnih osoba. Usporedno s razvojem djetetova pojma o sebi i drugima, razvija se djetetova spoznaja o tome da svaki pojedinac doživljava neko unutarnje stanje o kojem samo ono zna i nitko drugi „izvana“. Djetetovo shvaćanje unutarnjih doživljaja, odnosno svijest, počinje se razvijati od treće godine i ono može govoriti o svojim unutarnjim procesima kao „želim“, „mislim“, „bojim se“ i ostalo. (Starc i dr., 2004).

Interakcijska usklađenost je dokaz da su već i najmlađa djeca sposobna razvijati emocionalnu inteligenciju, a Vasta i sur. (1998) interpretiraju ju kao međusobnu usklađenost ponašanja majke i djeteta. Sukladno tome nadodaju i kako: "Pred kraj prve godine djeca počinju koristiti informacije o emocionalnim ekspresijama drugih ljudi za regulaciju vlastitog ponašanja." (Vasta i sur., 1998; str. 454.) Prepoznavanje svojih i tuđih emocija temelji se na svakodnevnom iskustvu, a djeca si i ovdje pripomažu igrom. Igranjem simboličkih igara ona si stvaraju hipotetske situacije i uviđaju koje reakcije primaju u igri na određena ponašanja, pa kasnije znaju kako reagirati u određenoj situaciji.

Dijete pod utjecajem okoline i vlastitih iskustava mijenja svoju emocionalnu reakciju. Svako dijete reagira drugačije u istim emotivnim situacijama. "Kako će neko dijete reagirati u određenoj situaciji ovisi o njegovu doživljaju te situacije, nasljednim karakteristikama temperamenta te postupcima i ponašanjima neposrednih modela iz djetetove okoline." (Brajša-Žganec i Slunjski, 2006; str. 478)

Djetetov temperament, odnosno specifičnost svakog djeteta koja se očituje kao njegova reaktivnost na okolinu i sposobnost samoregulacije ponašanja, a pretpostavlja se da je biološki tj. nasljedno određen, snažno utječe na odnos roditelja prema djetetu. Dijete lakog temperamenta pokazivati će spremnost na pozitivne emocije izražene smiješkom, dugu usredotočenost na neki sadržaj (perzistencija), duže prihvatanje nekog sprječavanja ili frustracije, brzo prihvatanje utjehe, manju strašljivost i umjerenu razinu aktivnosti. Takvo će dijete roditelju omogućiti stvaranje tople i sigurne privrženosti. Dijete teškog temperamenta pokazivat će malo pozitivnih emocija, kratku usredotočenost na neki sadržaj, uplašenost i veliku razinu aktivnosti uz neprihvatanje i najmanje odgode zadovoljenja potreba i neprihvatanje utjehe. Takvo dijete otežat će roditelju opušten odnos, narušit će mu osjećaj kompetencije te može povećati roditeljske emocije straha, napetosti i odgovornosti, a sve to može umanjiti kvalitetu privrženosti.

Privrženost je čvrsta emocionalna veza između djeteta i odrasle osobe (skrbnika) koju dijete pokazuje izrazima sreće i nježnosti prema skrbniku, izljevima straha kada se odvaja od skrbnika te traženjem utjehe i sigurnosti u svim nepoznatim i opasnim situacijama. Razvoj privrženosti pokazuje karakterističan tijek pojačavanja od 6. do 15. mjeseca i postepeno opadanje izraza i potrebe za fizičkom blizinom do kraja treće godine. Ovisno o reaktivnosti i osjetljivosti skrbnika, dijete može razviti sigurnu privrženost ili nekvalitetnu privrženost (u obliku izbjegavanja ili opiranja). Sigurno privrženost djeca su znatizeljna, kognitivno bolje razvijena i socijalno kompetentnija. Postoji i dijete opreznog temperamenta koje pokazuje nisku razinu aktivnosti, uglavnom je negativne emocionalnosti i sporo se prilagođava na promjene.

Dijete treba pomoć odraslih kako bi došlo u dodir sa svojim vlastitim osjećajima, osvijestilo svoju potrebu i unutarnje stanje. Odrasli im pomažu naučiti imenovati svoje osjećaje i govoriti o njima, spoznati kakvi sve osjećaji postoje te da ih nauče prepoznati kod drugih i dijeliti ih ostalima. Također je bitno steći iskustvo izražavanja osjećaja na različite načine i razumjeti emocionalnu reakciju na neki događaj te razviti sposobnost predviđanja njezinih posljedica. Dijete treba naučiti da je moguće odabrati načine izražavanja i ponašanja u emocionalnim situacijama. Jersild (1954, prema Selimović, 2011) govori o tome kako uspješnost dječjeg prilagođavanja životu zavisi uveliko od njegovih emocionalnih iskustava iz djetinjstva, dok Ginnet (1982, prema Selimović, 2011) ukazuje na potrebu slobodnog izražavanja dječjih osjećaja. To će im omogućiti da se suoče s vlastitim emocijama i reakcijama drugih na njih. Analiziranjem svog ponašanja djeca će postati svjesna što uvjetuje

njihove emocije i to će im znatno pomoći da ih prihvate i kontroliraju. Djecu treba odgajati da svoje emocije kontroliraju, ali ne da ih potpuno potiskuju. Kao posljedica neadekvatnog odgoja i nezdrave i krute obiteljske sredine, mogu se pojaviti brojni problemi u ponašanju kao što su: strahovi, nemogućnost izbjegavanja situacija koje izazivaju ljutnju i dr.

Može se zaključiti kako je važno učiti djecu emocionalnom raspoznavanju, empatiji i samokontroli jer je to odlična prevencija problema u odrasloj dobi, te bitno utječe na kvalitetu života pojedinca, a i okoline. Začarani je krug između odnosa pojedinca prema okolini i okoline prema pojedincu, ali poučavanjem o emocijama i razvitkom razumijevanja istih dobivamo manje frustriranu djecu što u konačnici dovodi do veće razine prosocijalnog ponašanja.

4. DJEČJE LIKOVNO STVARALAŠTVO

Stvaralaštvo potiče na otkrivanje novih iskustva i spoznaja, te se njime obogaćuju postojeća znanja i izaziva na daljnja istraživanja i dublja shvaćanja. Kada se govori o dječjem likovnom stvaralaštvu, ono je područje prirodnog, spontanog i nepredvidljivog. Sloboda u izražavanju i stvaranju jedini je ispravan put za razvoj dječjeg likovnog stvaralaštva. Prema autorici Balić-Šimrak (2011) talijanski filozof Corrado Ricci je u 18. stoljeću promatranjem uličnih grafita čiji su autori djeca, uočio originalnost dječjeg likovnog stvaralaštva. Njegovo djelo 'L'Arte dei Bambini' u prijevodu "Dječja umjetnost" posvećeno je dječjoj umjetnosti. (Anning i Ring, 2004., prema Balić-Šimrak, 2011) Autorica (2011) također ističe austrijskog slikara Franka Cizeka, koji početkom 20. stoljeća napušta uobičajeni, kruti metodički pristup u likovnoj umjetnosti. On potiče na stvaranje poticajnog, slobodnog stvaralačkog okruženja u kojem djeca mogu otkrivati sebe i slobodno se likovno izražavati. Važan utjecaj na razvoj dječjeg stvaralaštva ima i Loris Malaguzzi, koji polazi od ideje da dijete ima sto jezika, odnosno sto načina izražavanja, doživljavanja, ideja i dr, sve dok mu "odrasli svojim pristupom i obrazovanjem izbrišemo ili zanemarimo devedeset i devet". (Maksimović, 2013) Po poznatim svjetskim gradovima L. Malaguzzi istoimenom izložbom promiče kreativnost, nespontanost i spontanost djeteta koji je po svojoj prirodi istraživač.

U svojoj knjizi "Dijete i oblik" (1986) Belamarić govori kako su radoznalost i interes djece unutarnji pokretači, motivatori za razvoj dječjeg stvaralaštva. Ističe da ako dijete s velikim zanimanjem i pažnjom promatra određenu pojavu ili oblik, osim onoga što mu predstavlja taj vidljivi podatak on otkriva i samo značenje, odnosno njihov smisao. (Belamarić, 1986) "Takvu usmjerenost pažnje djeteta, koja nadilazi uobičajenu opću percepciju, možemo nazvati stvaralačkom percepcijom." (Belamarić, 1986; str. 256) Kada dijete dođe do razine stvaralačke percepcije, tek tada može likovno izraziti ono što je promatralo i razumjelo. Promatranje i likovno izražavanje dva su zasebna odvojena procesa. Promatranjem dijete pamti, otkriva značenje, smisao i odnose da bi se tek kasnije likovno izrazilo. (Belamarić, 1986) Zbog toga je važno poticati dječju radoznalost i interes za svijet oko sebe. Važno je sugerirati na različite oblike i pojave kojima je dijete okruženo te samim tim u djetetu pobuditi istraživački duh za pronalaženje različitih načina likovnog izražavanja.

Belamarić (1986) navodi šest primjera kojima se može izazvati dječje likovno stvaralaštvo:

1. *Usmjeravanje pažnje.* Vrlo je važno da se pri usmjeravanju djetetove pažnje prema nekom obliku ili pojavi odabere ono što će dijete zainteresirati i zaokupiti. Postavljanjem jednostavnih pitanja te ona koja potiču dijete na uzročno-posljedično zaključivanje u potpunosti će izbjeći nametanje viđenja odraslih. Odrasli ne smiju korigirati dječje odgovore već ih prihvatiti takvim kakvi jesu. Dijete ponekad i neverbalnom porukom poput smješka, značajnog pogleda, odobravanja, gestom i dr. može dati odgovor na postavljeno pitanje. Kada dijete tako upozna i doživi svijet oko sebe, lako i na svoj autentičan, originalan način likovno će izraziti doživljeno.
2. *Aktiviranje sjećanja.* Razgovor i postavljanje poticajnih pitanja o nečemu što je nedugo doživjelo ili vidjelo aktivira djetetovo sjećanje. U svoj likovni uradak potaknut sjećanjem dijete će prenijeti značenje, međusobne odnose i cjelovitost događaja.
3. *Mašta, ilustracije.* Mašta u dječjem likovnom izrazu javlja se pri stvaranju slika ili novih verzija na osnovi poznatih događaja ili pojava. Dijete će samorefleksijom na temelju prijašnjih podataka doraditi i preraditi svoje iskustvo. Kombinacija samorefleksije, bogatstva mašte i slobode izražavanja nastat će originalno likovno djelo.
4. *Zamišljanje.* "...viša razina stvaranja slike ili imaginacije jest sposobnost djece da različite predodžbe i pojmove iz sfera nevidljive stvarnosti transportiraju u likovni izraz, odnosno u slike i trodimenzionalne oblike..." Takvu razinu dijete može dosegnuti jedino ako je poticano na slobodno, nesmetano likovno izražavanje. Tada dijete može za pojave, pojmove, osjećaje, glazbu i druge nevizualne poticaje kojima ne zna smisao ili značenje pronaći vlastiti način kako da ih likovno izrazi.
5. *Potvrđivanje.* Nenametljivo potvrđivanje djetetove uspješnosti, inovativnosti, maštovitosti ili ljepote likovnog uratka, djetetu je potvrda da je sposobno i kreativno. Takva pozitivna komunikacija između odraslih i djeteta potiče dijete na iskazivanje vlastitih ideja i potencijala te u mu pruža osjećaj slobode.
6. *Igre s likovnim materijalima.* Autorica ističe da postoje tri cilja u igri djeteta s likovnim materijalima i sredstvima. Prvi je osjećaj slobode i mogućnosti vlastitog odabira materijala koje dijete osjeća u toj igri, drugi je da ga potiče "...na upoznavanje, ispitivanje svojstva i mogućnosti pojedinog likovnog sredstva." Treći cilj je izražavanje sadržaja kojim se dijete bavi. Sadržaji mogu biti konkretni ili neodređeni poput osjećaja ili različitih spoznajnih oblika. Igram dijete slobodno

odabire sadržaje i načine kako će ih izraziti. Važno je poticati djecu na nove igre jer tako pronalaze nove sadržaje i time nadograđuju svoje stvaralačke sposobnosti.

Autori Herceg, Rončević i Karlavaris (2010) ističu da se igra smatra jednim od najprimjerenijih oblika učenja i poticanja stvaralaštva, odnosno dječja igra i dječje likovno stvaralaštvo u mnogim su segmentima međusobno povezani. Dijete se izražava putem igre i likovno stvaralaštvo se smatra jednim oblikom igre, odnosno na vlastiti crtež ili igračku gleda kao na objekt svakodnevnice igre, sam sa sobom ili s vršnjacima.

Slika 2. Igre bojom kod djece predškolske dobi. Puhanje boje slamkom na papir.

<https://www.seminarski-diplomski.co.rs/PEDAGOGIJA/images/Puhanje%20boje%20slamcicom.JPG>

Povezanošću igre i dječjeg likovnog izražavanja ostvaruju se mnoge pozitivne promjene u svim područjima dječjeg razvoja. Odgojitelji su ti koji mogu pomoću likovnog stvaralaštva omogućiti nastavak te aktivnosti ili igra može biti poticaj za uključivanje djece u likovno izražavanje.

Međutim, ponekad zbog neznanja i nerazumijevanja dječjih sposobnosti i likovnog razvoja dolazi do ometanja dječjeg likovnog stvaralaštva od strane odraslih. Često u namjeri da ih nauči, odrasli usmjeravaju, sugeriraju djetetu kako treba nešto oblikovati, nacrtati ili naslikati. Dolazi i do situacija kada odrasli korigiraju dječje likovne uratke. Na taj način se sputava dječja kreativnost, djeca gube interes za likovno izražavanje i potiskuju svoje ideje i potencijale.

Primjere ometanja dječjeg likovnog stvaralaštva iznijela je autorica Belamarić (1986):

1. *Crtanje djeci*. Autorica navodi da je to najdrastičniji primjer negativnog zadiranja u dječje likovno stvaralaštvo. Crtanjem djetetu odrasli potiču pasivnost, te prekidaju djetetov prirodni razvojni slijed opažanja, shvaćanja i stvaranja. Iako prepoznaje nacrtane oblike, dijete ih ne razumije već ih samo oponaša.
2. *Ispravljanje dječjih oblika*. Usmenim podučavanjem ili direktnim popravljajem crteža od strane odraslog, dijete percipira da je nesposoban što sputava djetetove ideje i zadire u njegovu slobodu likovnog izražavanja.
3. *Slikovnice za bojanje*. Prema autorici Belamarić (1986) postoje dvije vrste slikovnica za bojanje. Prvi tip slikovnica za bojanje jesu one prejednostavne, dijete ih ispunjava automatizmom, bez razmišljanja o onome što rade. Takav tip slikovnica kod djeteta stvara prividan i lažni dojam uspješnosti. Drugi tip slikovnica za bojanje jesu one prekomplikirane i navode dijete da nije sposobno za likovni rad, te dijete odustaje o takvog načina izražavanja.
4. *Izlaganje dječjih radova*. Stalna izlaganje dječjih radova u djetetovoj okolini, nesvjesno nameće viđene primjere i time u trenucima kada se želi izraziti u djetetu sputavaju njegovo vlastito viđenja i oblike. (Belamarić, 1986)
5. *Širenje shematskih oblika među djecom*. Česta pojava, osobito u vrtićkim grupama kada djeca precrtavaju jedni od drugih. Tako se stvara uniformiranost dječjih radova, odnosno dijete u takvoj situaciji ne izražava svoju kreativnost, sposobnosti i ideje već ih potiskuje.
6. *Urednost i preciznost*. Naglašavanje djetetu na urednosti i čistoći tijekom izrade likovnog uratka, zapravo koči, potiče nespretnosti i negativno utječe na djetetovo samopouzdanje. Dijete tada bude opterećeno uputama od strane odraslih, što stvara otpor u realiziranju dječje ideje i načinu likovnog izražavanja.
7. *Komentiranje i prigovaranje*. Negativno verbalno ili neverbalno izražavanje odraslih i vršnjaka prema dječjem likovnom uratku, unosi u dijete nemir i osjećaj nezadovoljstva i nesposobnosti.
8. *Prenaglašavanje vrijednosti*. Nerealnim pohvalama i prenaglašavanju vrijednosti dječjeg uratka nakon nekog vremena u djetetu dovodi do zamjene ciljeva. Umjesto uživanja samom procesu stvaranja, djetetov cilj postaje pohvala. (Belamarić, 1986) Unutar vrtićkih skupina takav način komunikacije narušava međuljudske odnose.

Pozitivni poticaji i ometajući primjeri dječjeg likovnog stvaralaštva svakodnevno se događaju u obiteljima ali i skupinama dječjih vrtića. Većina roditelja nema profesionalno znanje o načinima poticanja ili ometanja dječjeg stvaralaštva. U nadi da educiraju vlastito dijete pojedini roditelji usmjeravaju, komentiraju, pre naglašavaju savršenstvo i ljepotu dječjeg likovnog uradaka, potiču na urednost, crtaju po djetetovo uratku te potiču na šablonizaciju, ne znajući da time odmažu dječjem likovnom stvaralaštvu. Osim u obiteljima posebna važnost razvoju dječjeg likovnog stvaralaštva pridaje se u dječjim vrtićima. Odgojitelj predškolske djece tijekom planiranih likovnih aktivnosti potiče na slobodu dječjeg likovnog izraza i kreativnost djeteta, pri tome poštujući djetetove potrebe, interese i dob. Odgojitelji potiču na istraživanje i eksperimentiranje s različitim likovnim tehnikama i materijalima, tako se potiče na izražavanje dječjeg vlastitog viđenja i izražavanja ideja. Najveću vrijednost u stvaranju i razvoju dječjeg likovnog stvaralaštva ima sam kreativni proces nastajanja takvog individualnog dječjeg djela u kojem dijete vlastitim idejama, sposobnostima i svojom aktivnosti stvara svoje individualno likovno djelo. Odgojitelj svoj neposredni odgojno-obrazovni rad temelji na svim dijelovima integriranog kurikulumu te povezuje likovni izraz s pokretom, komunikacijom, glazbom i dr. Kako bi se postigla takva pozitivna i poticajna atmosfera, potrebna je samorefleksija odgojitelja. Odgojitelj preispituje sebe, svoj rad te načine i metode organiziranja likovnih aktivnosti kojima utječe na razvoj dječjeg likovnog stvaralaštva. Takav pozitivan razvoj dječjeg stvaralaštva prepoznaje se u različitosti dječjih likovnih uradaka u sobama dnevnog boravka, panoima, hodnicima i različitim tematskim izložbama. Zbog toga je vrlo važno da se odgojitelji individualno ali i u sklopu organiziranih edukacija, radionica, seminara, cjeloživotno usavršavaju.

Neometana likovna djela iskrena su i spontana, nema laži i izmišljanja, dijete daje svoj stav prema onome što izražava (Grgurić, Jakubin, 1996; str. 28). Likovnim izražavanjem dijete zadovoljava svoju unutarnju potrebu za izražavanjem, te tako prikazuje ono što ga zanima i uzbuđuje. U isto vrijeme dijete je oduševljeno materijalom s kojim radi, samim procesom rada, neposrednom percepcijom i pokretima, te su za njega jako bitni doživljaj i akcija. Za razvoj djetetove likovnosti, važno je neprestano mijenjanje sadržaja rada koji proizlazi iz želje za aktivnim spoznavanjem i izražavanjem doživljenog. Za što bolji i jasniji uvid u pravu prirodu dječjeg izražavanja pomaže izravno promatranje djece u likovnoj aktivnosti. Tako se može primijetiti kako djeca otvoreno govore o svojoj likovnosti, tj. ne pokušavaju prikriti svoje osjećaje. Dječja individualnost očituje se u njihovom pristupu likovnom izražavanju, neku djecu zanima više vizualni aspekt (*zainteresiranost za svladavanje oblika i izbor boja*),

dok je drugoj djeci važniji manipulativni aspekt likovnog izražavanja (*taktilni osjeti, izražavanje glinom, plastelinom*), itd. Kod razvijanja djetetovog likovnog izričaja istodobno se odvija nekoliko procesa sazrijevanja i učenja: razvoj psihomotorike ruke, šake, prstiju i ovladavanje instrumentom rada, spoznavanje okoline i razvijanje znanja o njoj, te razvijanje potreba i sposobnosti prikazivanja okoline. Svi ti procesi međusobno su čvrsto isprepleteni, te se zato kod opisivanja djetetovog likovnog izražavanja nailazi na mnoge i različite podjele i periodizacije, koje se bitno ne razlikuju, osim u pitanju dobnih granica.

Dječji likovni radovi otkrivaju nam dječje interese, želje i sposobnosti kroz razne aspekte razvoja. Dječji crtež ne predstavlja samo ostavljanje tragova na papiru, već on predstavlja uvid u neke aspekte razvoja djeteta kroz crtanje ili slikanje. U tom smislu potrebno je istaknuti način na koji se likovne aktivnosti provode u vrtiću. Odgojitelj treba pripremiti dovoljno materijala i poticaja. U uvodu u likovnu aktivnost djecu treba motivirati, a motivacija može biti priča, slika ili neko umjetničko djelo. Djecu se ne smije prekidati ni preusmjeravati u likovnom stvaranju. Oni mogu biti veoma koncentrirani u svojem stvaralaštvu, a ta aktivnost ponekad može biti istraživanje novih materijala i likovnih tehnika. Crteži mogu reflektirati osjećaje te intelektualni i društveni razvoj svakog pojedinog djeteta. Kako bismo mogli razumjeti i interpretirati dječji crtež, potrebno je poznavati značajke različitih razvojnih područja.

4.1. Faze dječjeg likovnog stvaralaštva

Svako dijete bi trebalo proći kroz tri razvojne faze likovnog izražavanja. Poznavanje tih razvojnih faza nam omogućava da vidimo kako se dijete razvija, zaostaje li za drugom djecom, nalazi li se u toj fazi ili napreduje pred ostalom djecom.

U razvoju djetetovog likovnog izražavanja u isto vrijeme se razvija nekoliko procesa sazrijevanja i učenja:

- Spoznavanje okoline, razvoj znanja o njoj.
- Razvoj psihomotorike ruke, šake, prstiju i ovladavanje instrumentom rada.
- Razvoj potreba i sposobnosti prikazivanja okoline, od simbolizacije do prikazivanja onoga što dijete „zna“ o okolini (intelektualni realizam), pa do prikazivanja onog što stvarno može vidjeti u okolini - vizualni realizam (Grgurić, Jakubin, 1995)

H.Read (1945.) ističe kako postoje tri razvojna stupnja u likovnom izražavanju kod djeteta te da su ti razvojni stupnjevi usko povezani s općim razvojem djeteta.

- Prvi stupanj traje do sedme godine. Tada dijete upoznaje stvarnost oko sebe, a likovnim slobodnim izrazom prikazuje svoje doživljaje i komunicira s okolinom.
- Drugi stupanj traje od sedme do četrnaeste godine. Tada se dijete zanima za svijet oko sebe te usvaja sve složenije likovne spoznaje.
- Treći stupanj traje od četrnaeste do dvadesete godine. Tada dijete shvaća likovne vrijednosti i svjesno primjenjuje likovni jezik. (Grgurić, Jakubin; 1996)

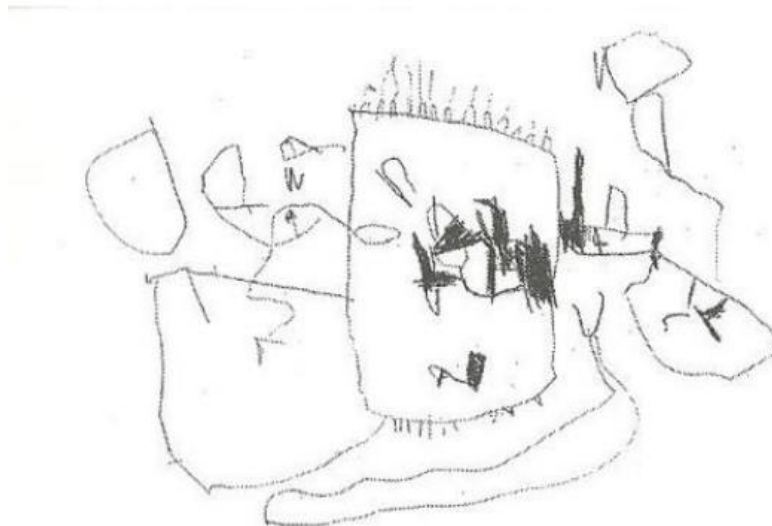
Autori Grgurić i Jakubin (1996;str. 30) navode Luquetov model koji se najčešće koristi pri periodizaciji dječjeg likovnog izražavanja, sa tri osnovne faze:

- a) Faza **šaranja** (početak likovnog izražavanja)
 - do 4. godine - psihomotorički i osjetilni djetetov doživljaj i užitek pri povlačenju linija
 - faza "slučajno postignutog crteža" ili "slučajnog realizma"

Slika 3. Prvi pokušaj šaranja. Olovka. 2 god. (Grgurić, Jakubin, 1996)

- b) Faza dječjeg tj. **intelektualnog realizma** (početak namjernog prikazivanja)
- od 4. do 11. godine; dijeli se na:
 - Rana faza dječjeg realizma (4-6 godina): faza sheme, okolina je prikazana s egocentričnog osobnog stajališta s izrazitim emocijskim elementima i detaljima, obilježava je nezrelost motoričkog i spoznajno-iskustvenog aspekta. Pojavljuje se prvi oblik: krug.

Slika 4. Dijete pokazuje veću kontrolu i koncentraciju crta u nekim dijelovima.

Olovka. 3 god. (Grgurić, Jakubin, 1996)

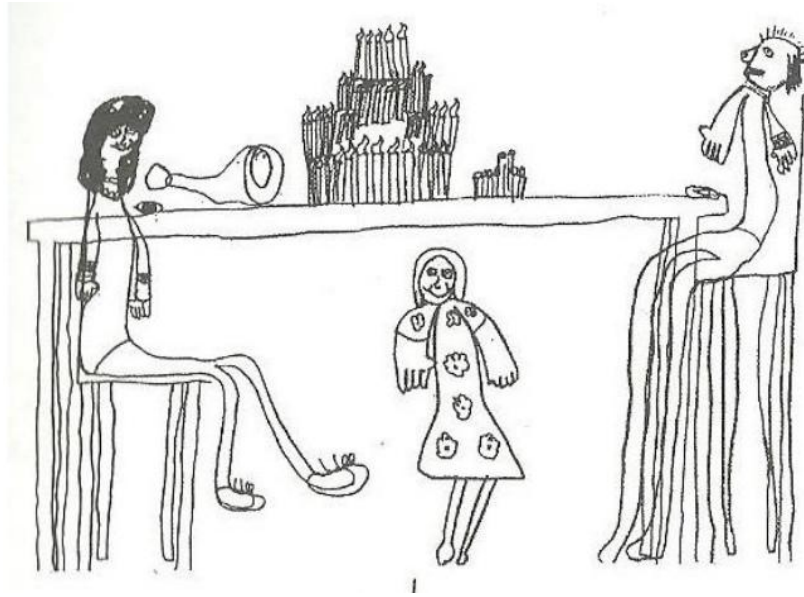
Započinje povezivanje kruga s dodatnim crtama, prvi prikaz čovjeka, njegovog tijela. Postiže veću motoričku kontrolu i namjerno crta crte i oblike, a crtež imenuje prema slučajnoj sličnosti s nekim predmetom u okolini.

Javlja se i prvi prikaz čovjeka, gdje dijete prikazuje čovjeka kroz simbol glave i nogu. Vladaju jednostavni oblici krugova, ovala i ravnih linija.

*Slika 5. Prvi prikaz čovjeka. Primarni simbol glava-noge. Olovka. 3,5 god.
(Grgurić, Jakubin, 1996)*

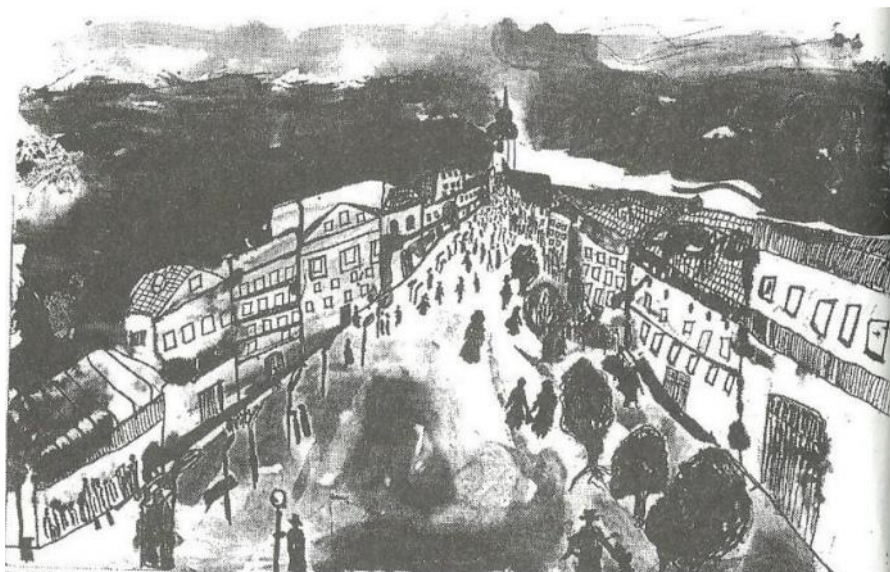
- Faza intelektualnog realizma (6-11 godina): prikazivanje okoline s bogatijim sadržajem, informacijama i spoznajama. U ovom dječjem životnom razdoblju prevladava porast logičnosti mišljenja, što se vidi u likovnim simbolima. Simboli su povezani s objektivnom procjenom stvarnosti, a sve manje s emocionalnim doživljajem. U ovoj fazi žele ispričati crtežom priču, na taj način pokazuju želju za komunikacijom. Bogatstvo sadržaja crteža ovisi o djetetovom životnom iskustvu i pojmu o sebi.

*Slika 6. "Slavimo rođendan". Izražen pokret, profil, karakterizacija, odnos cjeline i detalja. Rub papira označava liniju tla. Olovka. 7 god.
(Grgurić, Jakubin, 1996)*

c) Faza **vizualnog realizma** (napuštanje dječjeg crteža)

- od 11. do 14. godine - karakterizira je realističnije izražavanje objekata, bogatiji detalji i skladnije proporcije
- faza zanemarivanja znanja o predmetima i njihovim objektivnim odnosima radi uspostavljanja njihovih prividnih odnosa kako ih zadaje narav čovjekove percepcije
- označava udaljavanje od dječjih faza, te približavanje izrazu odraslih

Slika 7. "Motiv iz Zagreba". Geometrijska perspektiva, prostorni odnosi, cjelina detalja. Lavirani tuš. 11 god. (Grgurić, Jakubin, 1996)

Sva djeca cijeloga svijeta prolaze kroz slične razvojne faze, smatra se da su one urođene i univerzalne te predstavljaju rezultat dječjeg sazrijevanja. No, ne prolaze sva djeca iste faze istodobno, jer to ovisi i o nasljednim faktorima i djetetovoj okolini. Autori Grgurić i Jakubin (1996; str. 76) navode kako pri razmatranju razvojnih stupnjeva treba uzeti u obzir činjenicu da je djetetov način mišljenja drugačiji od mišljenja odraslog, što pokazuje da kroz razvojne faze dijete shvaća stvarnost i ponaša se prema njoj na specifičan način.

5. EMOCIJE I DJEČJE LIKOVNO STVARALAŠTVO

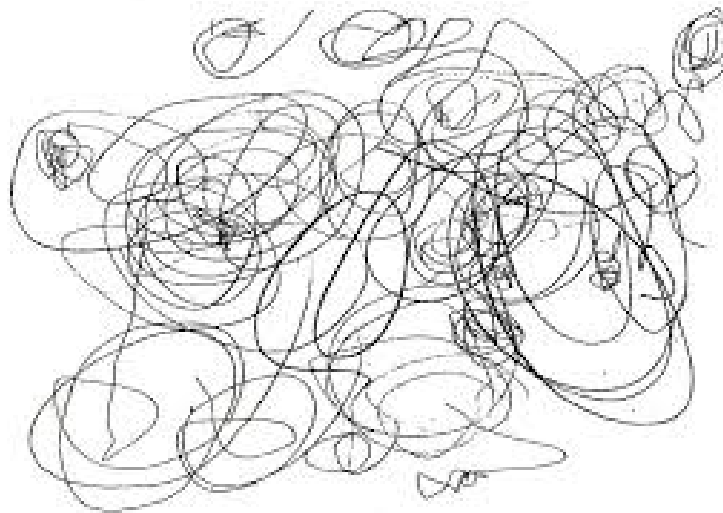
Likovnim sredstvima i likovnim izražavanjem omogućuje se djeci izražavanje emocija, razvijanje mašte, djeca pokazuje inovativnost i razvijaju kritičko mišljenje. Zamišljanjem određenih situacija i osoba, djeca mogu prikazati ono što je prisutno u njihovom okruženju ili kada teže nečemu što nemaju ili što žele promijeniti. Upotreba slikarskih tehnika razvija pokretljivost prstiju, djeca slobodno barataju s predmetima i materijalima za slikarske tehnike, spontano i slobodno izražavaju svoje emocije, doživljaje u boji, obliku, linijama i plohama. Zadatak odgojitelja je potaknuti emocionalni i likovni razvoj djeteta. Kada dijete potičemo na upoznavanje s likovnim sredstvima, motiviramo ga na slobodno, otvoreno izražavanje emocija uz pomoć likovnog stvaralaštva.

Na osnovi dječjeg crteža može se utvrditi sadrži li dijete realne odnose u svojoj svijesti o stvarnosti ili postoje neki ometajući elementi koji zamagljuje objektivnu sliku svijeta u dječjoj svijesti, a time i u dječjem likovnom izražavanju. Različitim likovnim temama djeca mogu prikazati probleme koji ih muče. Od velike važnosti su i njihovi komentari koji prate likovnu aktivnost, a mogu nastati i po završetku likovnog uratka. "Dječji crteži pružaju "prozor" u njihove misli i osjećaje, uglavnom zato što odražavaju sliku njegova vlastitog uma"(Thomas i Silk, 1990, str. 2, prema M.Farokhi i M. Hashemi., 2011).

Autorica Belamarić (1986) govori o dječjoj urođenoj sposobnosti komuniciranja i izražavanja upravo putem likovnog izričaja. Tu sposobnost djeca ne uče od okoline, već se razvija "...u vidu spontane interakcije unutrašnjeg svijeta djeteta i njegove vanjske okoline" (Belamarić, 1986; str. 13). Najčešće djeca imaju potrebu svoj odnos s vanjskom okolinom izraziti crtežom. Crtež kao takav, postaje vrijedan izvor izražavanja dječjih emocija, jer je to izravna komunikacija iz nesvjesnog i najčešće se ne može prikrivati kao u slučaju verbalne komunikacije. "Dječji likovni izraz ili dječji crtež je sredstvo komunikacije između djeteta i okoline."(Mihalić, 2013; para. 1) Crtanje se može usporediti kao istovremena igra i govor djeteta gdje se oslobađa velika količina informacija, osobito emocija. Djeca u predškolskoj dobi, osim većeg razumijevanja vlastitih i tuđih emocija, pokazuju sposobnost predviđanja emocionalnih reakcija. Tako će oni ponekad svjesno nacrtati crtež za koji znaju da će obradovati voljenu osobu. Razumijevanje emocija direktno je povezano sa izražavanjem emocija.

Prema Farokhiju i Hashemiju (2011) djeca likovnu tehniku ne biraju slučajno, već se priklanjaju određenoj tehnici prema trenutnom raspoloženju. Također, ističu da odlučna djeca biraju olovke sa širokim, masnim vrhom, dok djeca koja se teže izražavaju prakticiraju olovke s tanjim vrhom. (Farokhi i Hashemi, 2011) Iz toga proizlazi da odabir likovne tehnike, boje, linija otkriva trenutno emocionalno stanje djeteta.

Povezanost emocija i likovnog stvaralaštva potvrđuje i psihološko djelovanje i simbolika određenih likovnih elemenata, točnije crta i boja. Jakubin (1990) govori kako crte u sebi nose osobine koje su svojstvene gestikulaciji te da su likovni element koji najbolje izražava karakter, temperament i emocionalna stanja osobe koja crta, a za boje ističe kako nesvjesno utječu na naše raspoloženje i ćud, odnosno imaju na nas mentalne i emocionalne psihičke efekte. Napravio je i podjelu po vrstama crta te im pridružio njihova značenja, pa tako vodoravna crta djeluje mirno i opušteno dok joj se okomita suprotstavlja simbolizirajući život i rast. Dijagonale izazivaju osjećaj gibanja, a konkavne crte izazivaju osjećaj lijenosti i umora. Autor spominje kako postoji čak i razlika između blago valovite crte, koja prikazuje žensku energiju, i izlomljenih crta iz kojih izvire energija i muškost.

Slika 8. Kružće linije izražavaju kretanje prostorom. Dijete proživljava događanja u kući.

(Belamarić, 1986, str.15)

Važno je navesti kako su i sami znanstvenici povezali emocije s bojama u nekoliko znanstvenih studija. Autori Boyatzis i Varghese (1994) navode studiju Cimbalo i sur., 1978, u kojoj su učenicima predstavljene slike koje su istraživači ranije ocijenili sretnim ili tužnim.

Dok su djeca promatrala određenu sliku, imala su zadatak da je prikažu u boji po svom izboru. Djeca koja su gledala sretne slike koristila su se žutom, narančastom, zelenom i plavom bojom za razliku od djece koja su promatranjem tužne slike upotrebljavala smeđu, crnu i crvenu boju. Također su proveli i vlastito istraživanje kojim su potvrdili rezultate istraživanja autora Cimbalo i sur., (1978) da djeca pokazuju različite emocionalne reakcije na različite boje. Djeca su izražavala pozitivne emocije prema svjetlijim bojama, dok su negativne emocije pokazivali prema tamnijim bojama.

Slika 9. Prenošenje emocija na crtež

<https://kreativnostrekonekcija.files.wordpress.com/2011/03/i-aktivno-pasivno.png?w=300&h=208>

<https://kreativnostrekonekcija.com/osho-art-terapija/>

U svojoj knjizi “Dijete i oblik“ (1986) autorica Belamarić navodi primjer likovnog izražavanja ljubavi prema majci. Djeca su koristila svijetle i tople boje. “Likovnim jezikom dijete iskazuje ljubav kao afinitet i zajedništvo, kao dvije struje ili dva toka koji teže jedan drugome.“(Belamarić, 1986; str. 237) Ista autorica navodi da kada djeca izražavaju emocije “posežu za linijama i točkama koje su najudaljenije od konkretnosti materijalnih oblika i time se donekle približuju suptilnosti osjećaja.“ (Belamarić, 1986; str. 238)

Djeca emocije prikazuju tako da tugu izražavaju crtanjem suza, ljubav oblikom srca, radost suncem i dr. Ako dijete nacрта osobu pri tome birajući tople boje, pokazuje naklonost i simpatiju prema njoj, za razliku od velikih likova obojenih tamnim bojama, što kod djeteta označava nelagodu i tjeskobu. Sve navedeno dovodi do zaključka da djeca prilagođavaju boju, liniju, likovnu tehniku u skladu sa svojim emocijama.

5.1. Art-terapija

Crtež često služi kao dijagnostičko i terapijsko sredstvo za djecu i odrasle, ali se više upotrebljava u radu s djecom. "U testovima se crtež i slika koriste kao izvor informiranja za procjenu čula, sposobnosti pokreta i spoznajne razvijenosti, te kao projektivne tehnike za procjenu ličnosti." (Kondić i Dulčić, 2009; str. 7) Crtež postaje posrednik između djeteta i stručnjaka te im pomaže izgraditi odnos. Ako se u terapiji koristi crtež ili neka druga umjetnička aktivnost tada se taj postupak naziva art-terapijom. Kada bi odgojitelj poznavao osnovne principe art-terapije mogao bi primjenjivati u svakodnevnom radu, ali i kod djece koja imaju manje psihičke smetnje.

Slika 10. Art-terapija kod djece

https://kreativnostrekonekcija.files.wordpress.com/2011/03/wp_002984.jpg?w=300&h=204

<https://kreativnostrekonekcija.com/osho-art-terapija/>

Mihalić (2013) opisuje razlike između korištenja crteža u dijagnostičke i terapijske svrhe. "Kao dijagnostičko sredstvo, dječji crtež može biti pokazatelj djetetove zrelosti, naročito motoričkog, intelektualnog i kognitivnog razvoja." (Mihalić, 2013; para. 9) Dakle, na temelju crteža možemo uočiti određena odstupanja u više razvojnih područja ili otkriti emocionalne smetnje i procijeniti osobnost, ali u obzir svakako moramo uzeti širi kontekst i dob djeteta, te nikakve zaključke ne treba donositi na osnovi samo jednoga crteža. Crtež je samo pomoćno sredstvo kada je dijagnostika u pitanju. "Kao terapijsko sredstvo, dječji crtež je naročito pogodan za djecu koja su proživjela neko traumatsko iskustvo." (Mihalić, 2013; para. 15) Crtajući, djeca iznose svoja iskustva i oslobađaju se negativnih emocija, a kreativne tehnike služe i kao sredstvo podrške. Naime, crteži otkrivaju unutarnji svijet crtača i njegov odnos s

vanjskim svijetom. Najčešće se terapija i dijagnostika provode tako da se osobi zadaje tema koju će nacrtati, ali Kojić, Zeba i Markov (2015) naglašavaju da su crteži koji su nastali spontanom djetetovom aktivnošću puno realnija i relevantnija refleksija njegova objektivnog stanja. Tema koju stručnjaci najviše zadaju osobi jest crtanje ljudske figure jer se pri analizi rada polazi od pretpostavke da je crtač nacrtao samoga sebe.

Bitan korak u dijagnostici i terapiji crteža je i razgovor o njemu. Kada osoba priča priču o svome crtežu često se zanese, pa prestane obraćati pozornost na sam crtež i počinje se otvarati i iznositi svoje osjećaje, mišljenja i stavove. Na taj način osoba koja crta daje uvid u svoj unutarnji svijet i daje stručnjaku informacije pomoću kojih on kasnije može izraditi plan kako pomoći crtaču. Razgovor je osobito važan, pogotovo u radu s djecom, i zato što sami ne smijemo interpretirati crtež. Krivom interpretacijom postoji opasnost od krivog reagiranja, a utjecaj na djecu može biti takav da ona postanu manje aktivna u stvaranju. Ako terapijom, kroz crtež, zaista želimo pomoći djetetu onda u cijeli proces moraju biti uključeni i roditelji. "Naime, ako roditelji djece s poremećajima ne znaju i ne osvijeste svoj udio u nastanku poremećaja djeteta, dijete će samo trenutno riješiti problem, jer će ga njegovo okruženje opet inducirati." (Kondić i Dulčić, 2009; str. 13) Roditelji ne žele svojoj djeci namjerno loše, ali uglavnom su više educirani o tjelesnom nego o psihološkom razvoju djeteta, pa se dešavaju nenamjerni propusti u primjerenoj skrbi. Zato je vrlo korisno razviti partnerski odnos s odgojiteljem u predškolskoj ustanovi. Odgojitelji su kvalificirani stručnjaci za sve aspekte razvojnih područja i mogu biti velika podrška i pomoć roditeljima. Takav odnos stvara se kvalitetnom komunikacijom obiju strana.

Nadalje, u predškolskoj ustanovi količina likovnih aktivnosti je pozamašna. Takvim izražavanjem potiče se individualnost i samostalnost djeteta, a kako djeluje umirujuće pomaže djetetu da se lakše nosi s problemima koje ima ili ih riješi. Upravo zato što likovne aktivnosti djeluju terapijski i pružaju djeci mogućnost da holistički konstruiraju nova znanja, odgojitelji moraju osvijestiti koliko je njihova uloga važna. Novaković (2015) apelira kako odgojitelji moraju biti stručni u poznavanju likovnih područja, teorije likovne kulture, kreativnog procesa, dječjih razvojnih faza likovnosti i kako moraju znati kvalitetno metodički planirati likovne aktivnosti. Njihova je zadaća stvoriti poticajnu okolinu u kojoj će djeca moći istraživati, izražavati se i kroz timski rad stvarati osjećaj pripadnosti.

Dakle, bilo da dijete osjeća tugu, radost, zadovoljstvo, nemir ili suosjećajnost, likovne aktivnosti im mogu pomoći pri izražavanju. Bitnu ulogu u interpretaciji dječjih crteža svakako imaju odgojitelji. Djeca provode mnogo vremena u vrtiću gdje su slobodni izražavati svoje emocije i doživljaje te tamo prolaze kroz različite faze razvoja koje odgojitelji moraju znati prepoznati i sukladno tome reagirati. Kada odgojitelj nije siguran u svoje znanje o kognitivnom stupnju razvoja kod pojedinog djeteta, većinom poseže za likovnim aktivnostima. Likovne aktivnosti imaju vrlo veliki spektar, ovisno o tome što se želi dobiti ili doznati od pojedinog djeteta.

6. SREDSTVA ZA RAD S EMOCIJAMA

Korištenje tehnika rada s emocijama izvrsna je dopuna i pomoć svakom profesionalnom odgojitelju i roditelju. Postoji mnoštvo kvalitetne literature i sredstava koja olakšavaju razumijevanje dječjih emocija i nude kvalitetne poticaje za rad s djecom. To mogu biti razne priče za djecu koje obrađuju emocionalno nabijene situacije, opisi projektivnih tehnika koje omogućavaju poistovjećivanje sa zamišljenim likovima, raznovrsne likovne, glazbene i dramske ekspresivne tehnike koje omogućuju djeci otpuštanje i prorađivanje potisnutih osjećaja, relaksirajuće i tjelesne aktivnosti koje omogućuju opuštanje ili pražnjenje nakupljene napetosti. Koriste se za bolje upoznavanje unutarnjeg svijeta djeteta i njegovog emocionalnog opismenjavanja, u funkciji su prevencije emocionalnih poteškoća i sredstvo su za rad s djecom koja pokazuju izražena odstupanja u emocionalnom izražavanju. Njihova primjena je neizostavna u svakom podržavajućem, preventivnom i interventnom programu rada s djecom, budući da je emocionalno zdravlje osnova psihološkog i socijalnog razvoja djeteta.

Osobitu pozornost treba posvetiti stvaranju poticajnog materijalnog okruženja, okruženja koje izravno poziva djecu da izraze svoje osjećaje, jednako pozitivne kao i negativne.

U prostoru sobe dnevnog boravka može se formirati “Centar osjećaja” sljedećeg sadržaja:

- različite vrste namjenskog didaktičkog materijala iz “Kutije pune osjećaja” koji se odnose na četiri temeljne emocije (*Slika 10.*)
- didaktički materijal “Igre s izrazima lica” (*Slika 11.*)
- slagalica “Lice nam govori”
- “Magneti s licima” (magneti za slaganje dijelova lica koji prikazuju osjećaje)
- situacijske sličice (ispričaj priču po slikama)
- prigodni centar za čitanje s odgovarajućim slikovnicama
- mnogi drugi poticajni materijali: različiti likovni materijali, nestrukturirani materijali, ogledala, štapne lutke, lutke poput ginjola veličine djeteta koje se s njom može poistovjetiti, veći plakati/fotografije djece u različitim emocionalnim stanjima, individualni plakati djece iz odgojne grupe, kazete s odgovarajućom instrumentalnom glazbom.

Slika 11. "Kutija puna osjećaja"

<https://www.astrejaplus.hr/wp-content/uploads/2018/02/kutija-puna-osje%C4%87aja.jpg>

Slika 12. Igra s izrazima lica

<https://sekuretcpasettlement.com/admins/fo/x/dormatica9/79165-moji-osjecaji-i-emocije-kaosto-su-kartice-za-kasnjenje-govora-verbalna-ili-gluhe-djece-27-kartice-vizualnih-pomagala-razvoj-empatije.jpg>

Može se započeti s upoznavanjem osnovnih dječjih emocija: straha, ljutnje, tuge i radosti. Za upoznavanje i prorađivanje svakog osjećaja treba odvojiti posebno vrijeme, puštajući da odrasle vodi inicijativa djece. U krugu prijateljstva djeca mogu međusobno razgovarati o tome što ih plaši, rastužuje, ljuti ili čini sretnima. Izjave se zatim mogu postaviti na plakate u sobi. Na taj će način djeca uvijek moći iznova čitati izjave svojih prijatelja i voditi razgovore o emocijama.

Svakako je važno spomenuti čitanje i prepričavanje priča u kojima se pojavljuju emocije o kojima se prethodno razgovaralo s djecom. Djeca mogu izmišljati i svoje vlastite priče o osjećajima te izrađivati slikovnice. U krugu prijateljstva djeca mogu zajedno osmisliti i napisati priču. Cilj takvog načina rada je uvježbavanje rješavanja emocionalno zahtjevnih problemskih situacija. Djeci treba ponuditi sav potreban materijal jer ona uvijek ulože puno truda i ustrajnosti u svoje radove.

Slika 13. "Velika knjiga emocija" (Menendez-Ponte)

<https://staticroditelji.story.hr/Picture/34495/jpeg/knjiga-emocija>

Također, načini izražavanja emocija mogu se pronaći i u raznim časopisima, djeca mogu izrezivati slike i lijepiti ih na plakate koji će ilustrirati pojedine emocije. Cilj ove metode je prepoznavanje i imenovanje emocija na temelju vizualne poruke.

Važno je da djeca uočavaju i načine izražavanja vlastitih emocija koji su odraz svakodnevnog života članova skupine. U te svrhe može se izraditi kutija za izražavanja emocija. Svaka kutija će predstavljati jedan osjećaj. Djeci se predstave određene situacije iz skupine, a oni će navesti kako su se u toj situaciji osjećali, te tu vlastitu emociju izražavaju mimikom i gestom. Situacije se mogu fotografirati, a zatim će djeca slagati fotografije emocija u obilježenu kutiju. Fotografije će djeci omogućiti detaljnije promatranje prijatelja. Cilj je klasifikacija emocija prema tjelesnom izrazu (mimika, gesta, govor tijela).

Još jedna korisna tehnika može biti izrada društvene igre o emocijama. To je primjer uobičajene igre s poljima na kojoj postoji start i cilj. Neka su polja obilježena slikom i pripadajućim tekstom (npr. slika sunca i popratni tekst: 'Ugledao si sunce i sada si sretan. Pomakni se tri polja unaprijed.'), a može biti i 'praznih' polja bez 'zadataka'. Ovdje je cilj osvješćivanje riječi kojima se imenuju određeni osjećaji.

Osjećaji se mogu doživjeti i kroz glazbu. Djeci se pusti glazba koja ilustrira svaki od četiri navedena osjećaja. Djeca zatim slušaju glazbu, a mogu i razgovarati kakva je (strašna, vesela, ljutita ili tužna) i plesati ili se kretati u ritmu koji je taj osjećaj u njima izazvao. Klasična glazba služi kao dobar materijal za ovu tehniku izražavanja emocija. Cilj je prepoznavanje osjećaja u glazbi. Potrebna je raznovrsna glazba, neke oznake za osjećaje, te baloni s oznakama za osjećaje. Na zidove se mogu zalijepiti oznake za četiri osjećaja i djeca mogu trčati do oznake nakon što bi čula glazbu i raspoloženje u njoj.

Djeca svakako mogu i likovnim izrazom ilustrirati kako su se osjećala kada su bila sretna, tužna, prestrašena i ljutita. Ovim načinom izražavanja emocija osvješćavaju se izrazi lica s obzirom na određene emocije. Biti će potrebne slike lica različitih izraza, fotografije, ogledalo i pribor za likovnu tehniku po izboru djeteta. Tijekom slikanja može se primijetiti kako djeca svoje emocije prenose na likovni rad.

Mogu se ponuditi i aktivnosti u 'Kući ljutnje' u koju se postave različiti poticajni materijali. Sadržaj kuće čine jastuci, boksačke vreće, papiri te u toj kući djeca uz proigravanje

iskustvenih doživljaja mogu izbaciti trenutnu ljutnju izazvanu konkretnim onemogućavanjem djetetovih akcija ili ugrožavanjem njegovih potreba. Na ovaj način mogu činiti ono što osjećaju bez ugrožavanja drugih i konstruktivno.

Djeci treba ponuditi i stvaralačke aktivnosti uz pomoć različitog neoblikovanog materijala iz kojih nastaju strašne, tužne, vesele, ljute maske i lutke. Lutka u dječjem životu predstavlja predmet za koji je dijete emotivno vezano od najranije dobi. Dijete kroz igru lutkom iskazuje razne emocije (strah, sreću, tugu, ljutnju, uplašenost, uzbuđenost...). U dječjoj mašti, lutka kojom se dijete igra oživljuje te mu dijete daje razne osobine. Dijete će lutkom u ruci manipulirati, glumiti sve ono što je doživjelo u okolini koja ga okružuje ili čak ono što je vidjelo gledajući televiziju. Kroz lutkarstvo i igru lutkom, djeca najbolje uče i istražuju svijet oko njih. Nesigurnija i povučeniija djeca češće koriste lutke kao sredstvo za izražavanje osjećaja jer uz posredovanje lutaka dolazi do 'oslobađajućeg' učinka.

Slika 14. Ginjol lutke emocije

<https://i0.wp.com/www.inc.hr/wp-content/uploads/2021/12/Ginjol-lutke-emocije-1.jpg?fit=600%2C600&ssl=1>

Scenska lutka može motivirati čak i najsramežljiviju i najtišu djecu da započnu razgovor. Takav način komunikacije kod djece može srušiti mentalne prepreke i blokade te im pružiti idealnu atmosferu za početak komunikacije. Dijete ima povjerenja u lutku i ne osjeća se nje od ugroženo, što je čini savršenim neutralnim medijem putem kojeg mogu razgovarati o osjetljivim pitanjima. Kroz lutku dijete može izraziti misli, strahove i osjećaje koje bi inače

bilo teško objasniti odraslima. Te se metode mogu koristiti kako bi se poticalo djecu da jasnije primjećuju i iznose svoje emocije, komuniciraju međusobno bez nekih barijera i sl. Bitan faktor je i taj da lutke stvaraju potrebno emocionalno udaljavanje (npr. dijete lutki dodjeli određenu ulogu, ali je svjesno da je to samo lutka i da se ništa strašno neće dogoditi) tako da se skriveni ili “problematični” osjećaji i misli mogu izraziti u sigurnom okruženju (Dillen i sur., 2009).

Isto tako, postoje i brojni izvještaji o širokoj upotrebi lutaka za procjenu, dijagnozu, savjetovanje i liječenje (Butler, Guterman, Rudes 2009). Lutke se za te potrebe koriste u okviru psihoterapije, obitelji, ponašanja i kliničke terapije. Liječenje lutkama kombinira principe i tehnike iz različitih područja: umjetničku terapiju, igru, dramsku terapiju i psihodramu, a taj je pristup poznat kao psiho lutkarstvo. Primjećen je pozitivan učinak lutaka na djecu u prevladavanju bijesa, frustracija i strahova. Korištenje lutaka povećalo je učinkovitost metoda koja se provode nad djecom tijekom razdoblja bolesti i hospitalizacije te u suočavanju s traumom; njihova učinkovitost bila je osobito izražena kada su se koristili za komunikaciju s predškolskom djecom i izgradnju njihovog samopouzdanja (Modrić, 1999).

Iz svega navedenog, može se zaključiti da emocionalno opismenjavanje i osnaživanje djece uvelike pomaže u saniranju ‘lošeg’, ali isto tako i u izgradnji ‘zdravog’ mehanizma nošenja s emocijama, kako u jačanju djetetove socio-emocionalne kompetencije, tako i u prevenciji neprihvatljivih ponašanja.

ZAKLJUČAK

Emocije su sastavni dio likovnog stvaralaštva. Svaki čovjek i dijete trebaju imati unutarnju potrebu za izražavanjem svojih osjećaja kako bi nastao crtež, odnosno likovno djelo. Djeca se likovno izražavaju likovnim simbolima, elementima, bojom, crtežom. Kada dijete potičemo na upoznavanje s likovnim sredstvima, motiviramo ga na slobodno, otvoreno izražavanje emocija uz pomoć likovnog stvaralaštva. Motivacija može biti potaknuta stvaranjem posebne atmosfere ili ukazivanjem na određene stvari i pojave kako bi odrasli namjerno motivirali dijete, ali ona može i nastupiti spontano kada na dijete nešto ostavi snažan dojam. Najveću vrijednost u stvaranju i razvoju dječjeg likovnog stvaralaštva ima sam kreativni proces nastajanja takvog individualnog dječjeg djela u kojem dijete vlastitim idejama, sposobnostima i svojom aktivnosti stvara svoje individualno likovno djelo. Za kvalitetnu analizu dječjeg crteža potrebno nam je znanje o razvojnim fazama djeteta, znanje o likovnoj kulturi, znanje o likovnim razvojnim fazama djeteta, a najvažnije je znati kontekst crteža u kojemu je on nastao. Praćenjem dječjeg likovnog izraza, odgojitelj postaje svjestan načina na koji dijete percipira svijet oko sebe. Kako dijete raste, tako raste i okolina oko njega. Ono postaje svjesnije tuđih i vlastitih emocija, događaja i čitavog socijalnog i prirodnog okruženja. Djetetu je važno omogućiti život u pozitivnoj okolini kako bi se ono razvijalo u pravom pravcu, tj. kako bi dijete postiglo zdrav psihički razvoj. Crtež često služi kao dijagnostičko i terapijsko sredstvo te postaje posrednik između djeteta i stručnjaka i pomaže im izgraditi odnos. Ako se u terapiji koristi crtež ili neka druga umjetnička aktivnost tada se taj postupak naziva art-terapijom. Tim pristupom pomažemo djeci kod otklanjanja poremećaja. Bilo da dijete osjeća tugu, radost, zadovoljstvo, nemir ili suosjećajnost, likovne aktivnosti im mogu pomoći pri izražavanju. Od velike važnosti za olakšavanje razumijevanja emocija su razna sredstva i kvalitetna literatura te oni nude kvalitetne poticaje za rad s djecom. Emocionalno opismenjavanje i osnaživanje djece uz pomoć sredstava uvelike pomaže u saniranju negativnog, ali isto tako i u izgradnji pozitivnog nošenja s emocijama, kako u jačanju djetetove socio-emocionalne kompetencije, tako i u prevenciji neprihvatljivih ponašanja. Na osnovi dječjih crteža može se zaključivati o osobnosti i emocionalnom stanju djeteta. Oni su pokazatelji intelektualnog funkcioniranja djeteta, njegove opće i emocionalne prilagođenosti.

LITERATURA

1. Andrilović, V. i Čudina-Obradović, M. (1990). *Osnove opće i razvojne psihologije*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Balić-Šimrak, A. (2011). *Predškolsko dijete i likovna umjetnost*. *Dijete, vrtić, obitelj*, 16-17, 62-63.
3. Barth J. M. i Bastiani A., (1997). *A Longitudinal Study of Emotion Recognition and Preschool Children's Social Behavior*. *Merrill-Palmer Quarterly* Vol. 43, No. 1. Wayne State University Press.
4. Belamarić, D. (1986) *Dijete i oblik: Likovni jezik predškolske djece*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Berk, L. (2008.): *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada slap
6. Bilić, V., Balić-Šimrak, A., Kiseljak, V. (2012). *Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje*. *Dijete, vrtić, obitelj*, 18 (68), 3-5.
7. Boyatzis, C.I., Varghese, R. (1994). *Children's Emotional Associations With Colors*. *The Journal of General Psychology*, 55 (1), 77-85.
8. Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj, emocionalni i socijalni razvoj*. Zagreb. Naklada Slap
9. Brajša-Žganec, A., Slunjski, E. (2006). *Socioemocionalni razvoj u predškolskoj dobi: povezanost razumijevanja emocija i prosocijalnog ponašanja*. Društvena istraživanja.
10. Butler S., Guterman J., Rudes J. (2009). *Using Puppets with Children in Narrative Therapy to Externalize the Problem*. *Journal of Mental Health Counseling*.
11. Chabot, D. i Chabot, M. (2009) *Emocionalna pedagogija*. Zagreb: Educa
12. Dillen, L.; Siongers, M.; Helskens, D. i Verhofstadt-Denève, L. (2009). *When Puppets Speak: Dialectical Psychodrama within Developmental Child Psychotherapy*. *Journal of Constructivist Psychology*.
13. Farokhi, M., Hashemi, M. (2011). *The Analysis of Children's Drawings: Social, Emotional, Physical, and Psychological aspects*. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*.
14. Goleman, D., (1995). *Emotional Intelligence*. Copyright 1995 by Daniel Goleman, Preveo s engleskoga Biličić, D., 2. izdanje Zagreb Mozaik knjiga, 1997.
15. Jakubin, M., Grgurić, N. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb. Educa
16. Herceg, I., Rončević, A., Karlavaris, B.(2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Zagreb. Alfa d.o.o.

17. Jakubin, M. (1990). *Osnove likovnoga jezika i likovne tehnike: priručnik za likovnu kulturu*. Institut za pedagoška istraživanja Filozofskog fakulteta, Sveučilišta u Zagrebu
18. Jensen, E. (2005). *Teaching with the Brain in Mind*. Danvers: ASCD.
19. Kojić M., Zeba R., Markov Z. (2015.) *Crtež i likovni izraz u otkrivanju i suzbijanju dječje agresivnosti*. Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, Vol. LXI No. 1, str. 163-174.
20. Kondić, Lj. (2009). *Crtež i slika u dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Alinea
21. Kovačević B., Ramadanović E.. 2016. *Lijevo – desno, ispred – iza i gore – dolje u hrvatskoj frazeologiji. Prostor in čas v frazeologiji*. Ur. Kržišnik, Erika; Jakop, Nataša; Jemec Tomazin, Mateja. Znanstvena založba Filozofske fakultete. Ljubljana. 53–73.
22. Mahović M., Ravlić V., Jukić-Lušić I. (2006). *Emocionalno opismenjavanje i osnaživanje socio-emocionalnog zdravlja djece*. Dijete, vrtić, obitelj : Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima, Vol. 12 No. 45, 2006.
23. Maksimović, A. (2013). *Reggio Emilia kurikulum predškolskog vaspitanja i obrazovanja*. Zbornik radova sa naučnog skupa Razvojne karakteristike deteta predškolskog uzrasta.
24. Mihalić, S. (2013). *Crtam ti priču – dječji crtež*.
25. Modrić, N. (1999). *Lutka vodič - za razumijevanje ljudskih potreba i rješavanje sukoba*. Modrić: Zagreb
26. Novaković S. (2015). *Uloga odgojitelja u likovnim aktivnostima djece rane i predškolske dobi*. Croatian Journal of Education. Vol. 17, str. 153-163.
27. Oatley, K., Jenkins, J. (2003). *Razumijevanje emocija*. Zagreb: Naklada Slap.
28. Read, H. (1943.): *Education through art*. London: Faber and Faber
29. Selimović, H., Karić, E. (2011). *Učenje djece predškolske dobi*. Metodčki obzori, 6, 145-159.
30. Slunjski, E. (2013). *Kako pomoći djetetu da...upozna svoje emocije (i nauči njima upravljati)*. Zagreb. Element d.o.o.
31. Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Tehnička knjiga.
32. Šimić, G. i suradnici.(2020) *Uvod u neuroznanost emocija i osjećaja*. Zagreb. Ljevak
33. Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Izjava o izvornosti završnog rada

Izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

_____ (vlastoručni potpis studenta)